

CAPITOLUL III

Sistemele grafice speciale

În afară de elementele principale ale scrierii – alfabetului și semnele liacritice, un loc important în paleografia slavo-română și româno-chirilică îl ocupă prescurtările (abrevierile), criptogramele și slovele-cifre.

§ 1. Prescurtările

1.1. Constatări generale

În practica scrierii slavo-române și româno-chirilice au fost folosite diferite sisteme de prescurtare a cuvintelor, care datorită frecvenței lor erau lesne recunoscute de către cititor. Prescurtările rezultau din străduința scribului de a economisi timp, efort și spațiu. Acest procedeu era justificat și datorită materialului foarte scump subiacent – a pergamentului iar apoi a hârtiei.

Printre cuvintele prescurtate pe prim plan se situau cele privitoare la *nomina acra*, adică care se refereau la culte, entități teologice și administrație ecleziastică. Prin prescurtarea acestor cuvinte biserica tindea să dea textelor scrise un spect misterios, greu de înțeles pentru cititorii de rând.

Un alt grup de cuvinte prescurtate ține de activitatea cancelariei domnești. La actele emise de cancelarie erau prescurtate cuvintele legate de organizarea teritorial-administrativă a statului, de datarea documentelor etc. În aceste documente se mai prescurtau cuvintele ce vizau categorii sociale, monede, mai rar – nume de localități și persoane.

Prescurtările, în linii mari, se subîmpărțeau în două categorii: cele efectuate prin reducerea mărimii cuvântului și cele efectuate prin reducerea unor părți componente ale literelor.

Prima categorie include următoarele abrevieri: a) *sigla* (suspensia, trunchierea); b) *contractia cuvintelor*; c) *suprascrierea literelor*. În a doua categorie intră: a) abrevierea prin îmbinarea literelor (*ligatura*); d) *monograma*.

În orice text slavo-român sau româno-chirilic abrevierea unui cuvânt era marcată printr-un semn orizontal deasupra cuvântului respectiv, care se numea

titlă și avea următoarea formă: ~. Cu vremea se utilizau și alte forme grafice ale titlei. Deși cuvântul *titlă* vine din paleografia slavă, el provenea din verbul latin medieval *titulo*-are – a prescurta, în grecește – *titlos*. Titla este menționat și de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* (vezi Fig. 1.3).

Abrevierile în paleografia slavo-română și româno-chirilică au fost studiate de mai mulți istorici – editori de documente medievale: Gh. Ghibănescu, Ioan Bogdan, Damian P. Bogdan, Emil Vârtosu, Nicolae Edroiu ș. a.

1.2. Prescurtarea prin sigle (sau prin inițiale)

Acest tip de abreviere prevedea scrierea doar a unei litere (numite în paleografia româno-chirilică *slovă*) de la începutul cuvântului, sau conservarea a două slove: a celei inițiale și a celei din mijlocul cuvântului. În cazul când se prescurtau nume de persoane titla nu era întrebuițată întotdeauna.

Exemple: sigla \overline{B} pentru cuvântul \overline{BPEMA} , sigla \overline{M} – pentru cuvântul \overline{MBCA} etc. Cele mai frecvente sigle \overline{IS} sau \overline{IV} – pentru \overline{IYCICA} și \overline{IYCA} , și \overline{IW} pentru \overline{IWOANN} . Sigla \overline{IW} , parte componentă a titulaturii domnilor, a pătruns în paleografia slavo-română, iar apoi în cea româno-chirilică din paleografia bizantină. Un șir de alte sigle au fost preluate din paleografia sud-slavă.

1.3. Prescurtarea prin contracție

Aceste prescurtări presupun o acțiune de comprimare a cuvântului. Drept urmare erau eliminate una sau mai multe slove cu precădere cele vocale din interiorul cuvântului. De regulă se păstrau:

a) Prima și ultima literă (cele mai răspândite erau cuvintele sacre): \overline{BT} , \overline{BB} (Богъ, Богь), \overline{GA} \overline{GI} ; \overline{GT} (Господа, Господи, Гоподинъ \overline{IC} (Iycyc), \overline{XC} \overline{XT} (Христос, Христосъ).

b) Se păstrau trei litere (mai frecvent le întâlnim iarăși în domeniul religios): \overline{GIT} (Господинь); \overline{AXT} (доухъ), \overline{MTI} (мати); \overline{NEO} (небо); \overline{GLT} (глаголъ); \overline{ILT} (Издрана); \overline{WCT} (штъць); \overline{CNT} (сынъ); \overline{CTT} (свѣтъ), \overline{CTP} (цѣсарь); precum și asemenea cuvinte, cum ar fi: \overline{NIT} (нашъ), \overline{PNA} (пана), \overline{PL} (пол) etc.

c) Se păstrau patru și mai multe litere. În această categorie necesită a fi incluse în primul rând cuvintele legate de cult și activitate ecleziastică: \overline{ANT} (Ангелъ); \overline{NUT} (неуаггеліе, adică Евангелие), \overline{KRT} (крѣстъ); \overline{VLD} (владыка); \overline{DVA} (Давида); \overline{SPC} (Съпастъ), \overline{BLM} (Броуцалинъ); \overline{GLC} (глаголецѣ); precum și termeni laici: \overline{GNT} (господаръ); \overline{GSD} (гос-

ДСТВО); НДАА (НЕДААА); СНОВЕ (СЫНОВЕ); ЦРЦА (ЦЪСАРИЦА); ЧЛКЪ,
ЦЦИ (ЧЕЛОВЪКЪ, ЧЕЛОВЪЦИ); СРДЦЕ (СРЪДЪЦЕ) etc.

O mare parte a prescurtărilor din *Nomina Sacra* a fost preluată din paleografia greacă. Dar multe prescurtări au fost create și de scribii români: ДАЦЕ, ЦРЪ; ДНЪ; КРСТЪ, ЦРКЫ (ЦЕРКВЫ) etc. Toate aceste prescurtări au fost reluate din paleografia slavo-română în cea româno-chirilică.

1.4. Prescurtarea prin suspensie sau trunchiere

Prescurtările în majoritatea cazurilor constau în înlăturarea unei părți a cuvântului, care urma după prima silabă. Cea mai simplă prescurtare de genul respectiv se făcea prin înlăturarea semivocalei finale (ъ, ь), care urmează după consonantă.

Prescurtările de acest tip erau folosite de obicei pentru a reda denumirile inverselor categorii sociale (titluri boierești și alte funcții administrative), elementelor cronologice (denumirile lunilor, zilelor etc.), denumirea monedelor și altor termeni social-economici, a unor toponime și antroponime.

Denumirile cronologice, de regulă, au fost preluate de paleografia slavo-română din manuscrisele slave vechi. Prescurtările referitoare la categorii sociale, unitățile administrative, toponime și antroponime au fost create de scribii români.

Exemple de abrevieri pentru categorii sociale, monede, toponime, antroponime: БОА (БОЛЪРИ); ВЕА (ВЕАНКИ; ВЕЛИЦИ); ИС (ИСПРАВНИКЪ); ЛОГ (ЛОГОФЕТЪ) СПАТ (СПАТАРЪ); СТОА (СТОЛНИКЪ); АП (АПРОДЪ); ДВОР (ДВОРНИКЪ); БИВ (БЫВШИЙ) ВТ (ВТВОРИ); ГДНЪ (ГОСПОДИНЪ); УГ (УГОРСКИ); ЛЕВ (ЛЕВЪ, monedă); АС (АСПРИ); АС ГОТ СРЕВ (АСПРИ ГОТОН СЕРЕВЪНИ); БРА (БРАЧЪВЪ); БРА (БРАНЛОВЪ); БЪЗ (БЪЗЕСКЪЛЪ); АНХ (МИХАИЛЪ); ЛЪК (ЛЪКА) etc.

Exemple de abrevieri referitoare la elemente cronologice: denumirile lunilor: ГЕН (ГЕНАРЪ); ФЕВ (ФЕВРАЛЬ, ФЕВРОУАРЪ); МАР (МАРТЪ); АП (АПРИЛЬ); МАЙ (nu se abreviază); ЮН (ИЮННЕ); ЮЛ (ИЮЛНЕ) АВ (АВГУСТЪ); СЕП (СЕПТЕМВРНЕ); ОК sau ОХ (ОКТАВРЬ sau ОХТАВРЬ); НОЕМ (НОЕМВРЪ); ДЕК (ДЕКАМВРЪ); denumirile zilelor: ПНД (ПОНЕДЕЛЬНИКЪ); ВТОР (ВТОРНИКЪ); СРД (СРЕДА); ЧТВ (ЧЕТВЕРГ); ПТН (ПАТНИЦА); СЪВ (СЪВБОТА); НЕД (НЕДЪЛА).

Din textele paleografice slavo-române prescurtările prin trunchiere au fost folosite și în manuscrisele și documentele româno-chirilice, păstrându-se până la mijlocul secolului al XIX-lea.

1.5. Prescurtarea prin litere suprascrise

O metodă de prescurtare menită să facă economie de spațiu este scoaterea din rând a uneia sau a mai multor litere și scrierea lor deasupra cuvântului în spațiul dintre rânduri.

Prescurtarea prin suprascriere poate fi simplă și mixtă. Suprascrierea simplă este prescurtarea prin litere scoase din cuvinte deasupra rândului fără a se elimina vreă literă. La descifrare întregirea cuvântului se face prin coborârea în rând a literelor aruncate deasupra.

În textele manuscriptice și diplomatice (ale cancelariei domnești) slavo-române, apoi româno-chirilice se întâlnește atât suprascrierea unei singure slove, cât și a două sau mai multe grafeme.

În textele diplomatice (documente) se întâlnesc suprascrieri a două sau mai multe slove, plasate una deasupra alteia. În paleografia româno-chirilică suprascrierea a cunoscut diferite denumiri: supralitere, slove susscrise, suprascrise, azvârlite, aruncate. Slovele plasate una deasupra alteia au fost denumite "litere cu scaun", iar B.P. Hasdeu le-a numit "litere columnatae".

Slovele suprascrise primesc, ca și alte tipuri de abrevieri, o titlă deasupra lor.

Cel mai frecvent sunt suprascrise slovele consonante. Literele **з**, **м** suprascrise sunt deformatе, luând forma de titlă. Literele **н**, **р** se suprascriu orizontal, căpătând de asemenea formă de titlă ~ . Se mai suprascriu și literele omise din greșală la momentul scrieri și introduse ulterior.

Exemple de suprascriere simplă: suprascrierea unei litere: $\overline{\text{Воеода}}$; $\overline{\text{Рацаля}}$, $\overline{\text{сѣ}}$ etc.; suprascrierea a două litere: $\overline{\text{Дѣ}}$; $\overline{\text{Бодѣ}}$ etc. Litere plasate una deasupra alteia: $\overline{\text{ѣ}}$ (ест); $\overline{\text{наше}}$ (нашемъ) etc. Litere scrise orizontal, care îndeplinesc rolul de titlă: $\overline{\text{ка}}$ (карн); $\overline{\text{домнило}}$ (домнилор) etc.

Scrierea mixtă. Această metodă de scriere prevede îmbinarea suprascrierii cu eliminarea unor litere din cuvântul respectiv. Drept urmare întâlnim suprascriere însoțită de contracție. $\overline{\text{ВВ}}$ (в<оѣ>в<о>д); suprascriere însoțită de suspensie: $\overline{\text{адѣ}}$ (адѣкъ); suprascriere însoțită de contracție și suspensie: $\overline{\text{т}}$ (т<а>л<ѣри>).

În practica de transcriere a textelor paleografice slovele suprascrise sunt incluse tacit în texte, iar cele din suspensie sunt incluse în paranteze unghiulare.

În unele ediții (*Moldova în epoca feudalismului* ș.a.) slovele suprascrise sunt incluse în paranteze rotunde, iar cele din suspensie în paranteze pătrate:

$\text{В}[\text{оѣ}]\text{В}[\text{о}](\text{д})\text{а}$, $\text{М}[\text{н}][\text{л}][\text{о}](\text{с})\text{т}ію$ etc.

Suprascrierea mixtă a fost cea mai frecventă formă de abreviere și s-a păstrat până în anii '30 ai secolului al XIX-lea.

ПОДСТВО); ПДЛА (НЕДАЛА); СНОВЕ (СЫНОВЕ); ЦРЦА (ЦѢСАРИЦА); ЧЛКЪ, ЧЛЦИ (ЧЕЛОВѢКЪ, ЧЕЛОВѢЦИ); СРДЦЕ (СРЬДЬЦЕ) etc.

O mare parte a prescurtărilor din *Nomina Sacra* a fost preluată din paleografia greacă. Dar multe prescurtări au fost create și de scribii români: СРДЦЕ, ЦРЬ; ДНЬ; КРСТЪ, ЦРКЫ (ЦЕРКВЫ) etc. Toate aceste prescurtări au fost preluate din paleografia slavo-română în cea româno-chirilică.

1.4. Prescurtarea prin suspensie sau trunchiere

Prescurtările în majoritatea cazurilor constau în înlăturarea unei părți a cuvântului, care urma după prima silabă. Cea mai simplă prescurtare de genul respectiv se făcea prin înlăturarea semivocalei finale (ѣ, ѝ), care urmează după o consonantă.

Prescurtările de acest tip erau folosite de obicei pentru a reda denumirile diverselor categorii sociale (titluri boierești și alte funcții administrative), elementelor cronologice (denumirile lunilor, zilelor etc.), denumirea monedelor și a altor termeni social-economici, a unor toponime și antroponime.

Denumirile cronologice, de regulă, au fost preluate de paleografia slavo-română din manuscrisele slave vechi. Prescurtările referitoare la categorii sociale, unitățile administrative, toponime și antroponime au fost create de scribii români.

Exemple de abrevieri pentru categorii sociale, monede, toponime, antroponime: БОЛ (БОЛѢРИ); ВЕЛ (ВЕАНИ; ВЕЛИЦИ); ИС (ИСПРАВНИКЪ); ЛГ (ЛОГОФЕТЪ) СПАТ (СПАТАРЪ); СТОЛ (СТОЛНИКЪ); АП (АПРОДЪ); ДВОР (ДВОРНИКЪ); БИВ (ВЫВШИЙ) ВТ (ВТВОРИ); ГАНЬ (ГОСПОДИНЬ); УГ (УГОРСКИ); ЛЕВ (ЛЕВЪ, monedă); АС (АСПРИ); АС ГОТ СРЕВ (АСПРИ ГОТОН СЕРЕВЪНИ); СЪЧ (СЪЧАВЪ); БРАИ (БРАИЛОВЪ); БЪЗ (БЪЗЕСКЪЛЪ); МИХ (МИХАИЛЪ); ЛЪК (ЛЪКА) etc.

Exemple de abrevieri referitoare la elemente cronologice: denumirile lunilor: ГЕН (ГЕНАРЬ); ФЕВ (ФЕВРАЛЬ, ФЕВРОУАРЬ); МАР (МАРТЪ); АП (АПРИЛЬ); МАИ (nu se abreviază); ЮН (ИЮННЕ); ЮЛ (ИЮЛИЕ) АВ (АВГУСЪ); ЕП (СЕПТЕМВРНЕ); ОК sau ОХ (ОКТАВЕРЬ sau ОУТАВЕРЬ); НОЕМ (НОЕМВЕРЬ); ДЕК (ДЕКАМВЕРЬ); denumirile zilelor: ПНД (ПОНЕДЕЛЬНИКЪ); ВТОР (ВТОРНИКЪ); СРД (СРЕДА); ЧТВ (ЧЕТВЕРГ); ПТН (ПАТНИЦА); СЪВ (СЪВВОТА); НЕД (НЕДѢЛА).

Din textele paleografice slavo-române prescurtările prin trunchiere au fost recutate în manuscrisele și documentele româno-chirilice, păstrându-se până la mijlocul secolului al XIX-lea.

1.5. Prescurtarea prin litere suprascrise

O metodă de prescurtare menită să facă economie de spațiu este scoaterea din rând a uneia sau a mai multor litere și scrierea lor deasupra cuvântului în spațiul dintre rânduri.

Prescurtarea prin suprascriere poate fi simplă și mixtă. Suprascrierea simplă este prescurtarea prin litere scoase din cuvinte deasupra rândului fără a se elimina vreo literă. La descifrare întregirea cuvântului se face prin coborârea în rând a literelor aruncate deasupra.

În textele manuscriptice și diplomatice (ale cancelariei domnești) slavo-române, apoi româno-chirilice se întâlnește atât suprascrierea unei singure slove, cât și a două sau mai multe grafeme.

În textele diplomatice (documente) se întâlnesc suprascrieri a două sau mai multe slove, plasate una deasupra alteia. În paleografia româno-chirilică suprascrierea a cunoscut diferite denumiri: supralitere, slove susscrise, suprascrise, azvârlite, aruncate. Slovele plasate una deasupra alteia au fost denumite "litere cu scaun", iar B.P. Hasdeu le-a numit "litere columnatae".

Slovele suprascrise primesc, ca și alte tipuri de abrevieri, o titlă deasupra lor.

Cel mai frecvent sunt suprascrise slovele consonante. Literele **з**, **м** suprascrise sunt deformatе, luând forma de titlă. Literele **н**, **р** se suprascriu orizontal, căpătând de asemenea formă de titlă ~ . Se mai suprascriu și literele omise din greșală la momentul scrieri și introduse ulterior.

Exemple de suprascriere simplă: suprascrierea unei litere: **Б**оєѠда; **Р**а^АѠлѠ, **с**Ѡ etc.; suprascrierea a două litere: ^ДѠ^Т; **Б**о^Ѡда^Ѡ etc. Litere plasate una deasupra alteia: ^ѠѠ (ѠѠ); ^Ѡнаше^Ѡ (нашеѠ) etc. Litere scrise orizontal, care îndeplinesc rolul de titlă: ^Ѡка (карн); ^Ѡдомнило (домнилор) etc.

Scrierea mixtă. Această metodă de scriere prevede îmbinarea suprascrierii cu eliminarea unor litere din cuvântul respectiv. Drept urmare întâlnim suprascriere însoțită de contracție. ^ѠѠѠ (в<оѠ>в<о>д); suprascriere însoțită de suspensie: ^ѠадѠ (адѠѠ); suprascriere însoțită de contracție și suspensie: ^ѠѠѠ (Ѡ<а>л<Ѡри>).

În practica de transcriere a textelor paleografice slovele suprascrise sunt incluse tacit în texte, iar cele din suspensie sunt incluse în paranteze unghiulare.

În unele ediții (*Moldova în epoca feudalismului* ș.a.) slovele suprascrise sunt incluse în paranteze rotunde, iar cele din suspensie în paranteze pătrate:

Б[оѠ]Ѡ[Ѡ](д)а, **М**[н][л][Ѡ](с)Ѡію etc.

Suprascrierea mixtă a fost cea mai frecventă formă de abreviere și s-a păstrat până în anii '30 ai secolului al XIX-lea.

CAPITOLUL III

Sistemele grafice speciale

În afară de elementele principale ale scrierii – alfabetului și semnele diacritice, un loc important în paleografia slavo-română și româno-chirilică îl ocupă prescurtările (abrevierile), criptogramele și slovele-cifre.

§ 1. Prescurtările

1.1. Constatări generale

În practica scrierii slavo-române și româno-chirilice au fost folosite diferite sisteme de prescurtare a cuvintelor, care datorită frecvenței lor erau lesne recunoscute de către cititor. Prescurtările rezultau din străduința scribului de a economisi timp, efort și spațiu. Acest procedeu era justificat și datorită materialului foarte scump subiacent – a pergamentului iar apoi a hârtiei.

Printre cuvintele prescurtate pe prim plan se situau cele privitoare la *nomina sacra*, adică care se refereau la culte, entități teologice și administrație ecleziastică. Prin prescurtarea acestor cuvinte biserica tindea să dea textelor scrise un aspect misterios, greu de înțeles pentru cititorii de rând.

Un alt grup de cuvinte prescurtate ține de activitatea cancelariei domnești. În actele emise de cancelarie erau prescurtate cuvintele legate de organizarea teritorial-administrativă a statului, de datarea documentelor etc. În aceste documente se mai prescurtau cuvintele ce vizau categorii sociale, monede, mai rar – nume de localități și persoane.

Prescurtările, în linii mari, se subîmpărțeau în două categorii: cele efectuate prin reducerea mărimii cuvântului și cele efectuate prin reducerea unor părți componente ale literelor.

Prima categorie include următoarele abrevieri: a) *sigla* (suspensia, trunchierea); b) *contractia cuvintelor*; c) *suprascrierea literelor*. În a doua categorie intră: a) abrevierea prin îmbinarea literelor (*ligatura*); d) *monograma*.

În orice text slavo-român sau româno-chirilic abrevierea unui cuvânt era marcată printr-un semn orizontal deasupra cuvântului respectiv, care se numea

titlă și avea următoarea formă: ~. Cu vremea se utilizau și alte forme grafice ale titlei. Deși cuvântul *titlă* vine din paleografia slavă, el provenea din verbul latin medieval *titulo-are* – a prescurta, în grecește – *titlos*. Titla este menționat și de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* (vezi Fig. 1.3).

Abrevierile în paleografia slavo-română și româno-chirilică au fost studiate de mai mulți istorici – editori de documente medievale: Gh. Ghibănescu, Ioan Bogdan, Damian P. Bogdan, Emil Vărtosu, Nicolae Edroiu ș. a.

1.2. Prescurtarea prin sigle (sau prin Inițiale)

Acest tip de abreviere prevedea scrierea doar a unei litere (numite în paleografia româno-chirilică *slovă*) de la începutul cuvântului, sau conservarea a două slove: a celei inițiale și a celei din mijlocul cuvântului. În cazul când se prescurtau nume de persoane titla nu era întrebuițată întotdeauna.

Exemple: sigla \overline{B} pentru cuvântul $\overline{Bp\check{r}em\check{a}}$, sigla \overline{M} – pentru cuvântul $\overline{M\check{r}esa\check{c}a}$ etc. Cele mai frecvente sigle $\overline{I\check{S}}$ sau $\overline{I\check{V}}$ – pentru $\overline{I\check{S}c\check{y}ca}$ și $\overline{I\check{y}ca}$, și \overline{Iw} pentru $\overline{Iwoann\check{c}}$. Sigla \overline{Iw} , parte componentă a titulaturii domnilor, a pătruns în paleografia slavo-română, iar apoi în cea româno-chirilică din paleografia bizantină. Un șir de alte sigle au fost preluate din paleografia sud-slavă.

1.3. Prescurtarea prin contracție

Aceste prescurtări presupun o acțiune de comprimare a cuvântului. Drept urmare erau eliminate una sau mai multe slove cu precădere cele vocale din interiorul cuvântului. De regulă se păstrau:

a) Prima și ultima literă (cele mai răspândite erau cuvintele sacre): $\overline{B\check{t}}$, $\overline{B\check{b}}$ ($\overline{Bo\check{g}\check{t}}$, $\overline{Bo\check{g}}$), $\overline{g\check{a}}$ $\overline{g\check{i}}$; $\overline{g\check{c}}$ ($\overline{Go\check{s}poda}$, $\overline{Go\check{s}podi}$, $\overline{Go\check{p}odin\check{c}}$ \overline{Ic} ($\overline{I\check{y}c\check{y}c}$), \overline{Xc} $\overline{X\check{c}}$ ($\overline{Xristoc}$, $\overline{Xristoc\check{c}}$).

b) Se păstrau trei litere (mai frecvent le întâlnim iarăși în domeniul religios): $\overline{g\check{i}n\check{b}}$ ($\overline{Go\check{s}podin\check{c}}$); $\overline{d\check{u}x\check{c}}$ ($\overline{do\check{u}x\check{c}}$), $\overline{m\check{t}i}$ ($\overline{m\check{a}t\check{i}}$); $\overline{n\check{e}b\check{o}}$ ($\overline{n\check{e}v\check{o}}$); $\overline{g\check{l}\check{c}}$ ($\overline{g\check{l}agol\check{c}}$); $\overline{n\check{a}\check{c}}$ ($\overline{Izdra\check{n}a}$); $\overline{w\check{c}\check{y}}$ ($\overline{w\check{t}\check{y}\check{c}\check{y}}$); $\overline{c\check{n}\check{c}}$ ($\overline{c\check{y}n\check{c}}$); $\overline{c\check{t}\check{c}}$ ($\overline{c\check{v}\check{a}t\check{c}}$), $\overline{c\check{r}\check{c}}$ ($\overline{c\check{r}\check{c}ar\check{c}}$); precum și asemenea cuvinte, cum ar fi: $\overline{n\check{š}\check{b}}$ ($\overline{n\check{a}š\check{c}}$), $\overline{p\check{n}\check{a}}$ ($\overline{p\check{a}n\check{a}}$), $\overline{p\check{l}}$ ($\overline{p\check{o}l}$) etc.

c) Se păstrau patru și mai multe litere. În această categorie necesită a fi incluse în primul rând cuvintele legate de cult și activitate ecleziastică: $\overline{a\check{n}g\check{l}\check{c}}$ ($\overline{A\check{n}g\check{e}l\check{c}}$); $\overline{n\check{y}g\check{l}\check{i}\check{e}}$ ($\overline{ne\check{y}ag\check{g}\check{e}l\check{i}\check{e}}$, adică $\overline{E\check{v}a\check{n}g\check{e}l\check{i}\check{e}}$), $\overline{k\check{r}\check{c}\check{t}\check{c}}$ ($\overline{k\check{r}\check{c}\check{t}\check{c}}$); $\overline{v\check{l}\check{d}\check{k}\check{a}}$ ($\overline{v\check{l}\check{a}d\check{y}k\check{a}}$); $\overline{d\check{v}\check{d}\check{a}}$ ($\overline{d\check{a}v\check{i}d\check{a}}$); $\overline{c\check{p}\check{c}\check{t}\check{c}}$ ($\overline{c\check{v}\check{p}\check{a}c\check{t}\check{c}}$), $\overline{b\check{l}\check{m}\check{c}}$ ($\overline{b\check{r}\check{o}\check{y}\check{s}\check{a}l\check{i}\check{c}}$); $\overline{g\check{l}\check{a}\check{e}\check{c}\check{a}}$ ($\overline{g\check{l}\check{a}g\check{o}l\check{e}\check{c}\check{a}}$); precum și termeni laici: $\overline{g\check{p}\check{r}\check{c}}$ ($\overline{g\check{o}sp\check{o}d\check{a}r\check{c}}$); $\overline{g\check{c}\check{d}\check{v}}$ ($\overline{g\check{o}c-$

ПОДСТВО); НДЛА (НЕДАЛА); СНОВЕ (СЫНОВЕ); ЦРЦА (ЦЪСАРИЦА); ЧЛКЪ, ЧЛЦИ (ЧЕЛОВЪКЪ, ЧЕЛОВЪЦИ); СРДЦЕ (СРЪДЪЦЕ) etc.

O mare parte a prescurtărilor din *Nomina Sacra* a fost preluată din paleografia greacă. Dar multe prescurtări au fost create și de scribii români: СРДЦЕ, ЦРЪ; ДНЪ; КРСТЪ, ЦРКЫ (ЦЕРКВЫ) etc. Toate aceste prescurtări au fost preluate din paleografia slavo-română în cea româno-chirilică.

1.4. Prescurtarea prin suspensie sau trunchiere

Prescurtările în majoritatea cazurilor constau în înlăturarea unei părți a cuvântului, care urma după prima silabă. Cea mai simplă prescurtare de genul respectiv se făcea prin înlăturarea semivocalei finale (ъ, ь), care urmează după o consonantă.

Prescurtările de acest tip erau folosite de obicei pentru a reda denumirile diverselor categorii sociale (titluri boierești și alte funcții administrative), elementelor cronologice (denumirile lunilor, zilelor etc.), denumirea monedelor și a altor termeni social-economici, a unor toponime și antroponime.

Denumirile cronologice, de regulă, au fost preluate de paleografia slavo-română din manuscrisele slave vechi. Prescurtările referitoare la categorii sociale, unitățile administrative, toponime și antroponime au fost create de scribi români.

Exemple de abrevieri pentru categorii sociale, monede, toponime, antroponime: БОЛ (БОЛЪРИ); ВЕЛ (ВЕЛИКИ, ВЕЛИЦИ); ИС (ИСПРАВНИКЪ); ЛВГ (ЛОГОФЕТЪ) СПАТ (СПАТАРЪ); СТОЛ (СТОЛНИКЪ); АП (АПРОДЪ); ДВОР (ДВОРНИКЪ); БНВ (БЫВШИЙ) ВТ (ВТВОРИ); ГДНЪ (ГОСПОДИНЪ); ЪГ (ЪГОРСКИ); ЛЕВ (ЛЕВЪ, MONEDĂ); АС (АСПРИ); АС ГОТ СРЕВ (АСПРИ ГОТОВИ СЕРЕВЪНИ); СЪЧ (СЪЧАВЪ); БРАНА (БРАНЛОВЪ); БЪЗ (БЪЗЕСКАЛЬ); МНХ (МНХАНЪ); ЛЪК (ЛЪКА) etc.

Exemple de abrevieri referitoare la elemente cronologice: denumirile lunilor: ГЕН (ГЕНАРЪ); ФЕВ (ФЕВРАЛЬ, ФЕВРОУАРЪ); МАР (МАРТЪ); АП (АПРИЛЬ); МАЙ (nu se abreviază); ЮЪН (НЪНИЕ); ЮЪЛ (НЪНИЕ) АВ (АВГУСТЪ); СЕН (СЕНТЕМВРИЕ); ОК sau ОХ (ОКТАВРЬ sau ОУТАВРЬ); НОЕМ (НОЕМВРЬ); ДЕК (ДЕКАМВРЬ); denumirile zilelor: ПНД (ПОНЕДЕЛЬНИКЪ); ВТОР (ВТОРНИКЪ); СРД (СРЕДА); ЧТВ (ЧЕТВЕРГ); ПТН (ПАТНИЦА); СЪБ (СЪБВОТА); НЕД (НЕДЪЛА).

Din textele paleografice slavo-române prescurtările prin trunchiere au trecut în manuscrisele și documentele româno-chirilice, păstrându-se până la mijlocul secolului al XIX-lea.

1.5. Prescurtarea prin litere suprascrise

O metodă de prescurtare menită să facă economie de spațiu este scoaterea din rând a uneia sau a mai multor litere și scrierea lor deasupra cuvântului în spațiul dintre rânduri.

Prescurtarea prin suprascriere poate fi simplă și mixtă. Suprascrierea simplă este prescurtarea prin litere scoase din cuvinte deasupra rândului fără a se elimina vreo literă. La descifrare întregirea cuvântului se face prin coborârea în rând a literelor aruncate deasupra.

În textele manuscriptice și diplomatice (ale cancelariei domnești) slavoromâne, apoi româno-chirilice se întâlnește atât suprascrierea unei singure slove, cât și a două sau mai multe grafeme.

În textele diplomatice (documente) se întâlnesc suprascrieri a două sau mai multe slove, plasate una deasupra alteia. În paleografia româno-chirilică suprascrierea a cunoscut diferite denumiri: supralitere, slove susscrise, suprascrise, azvârlite, aruncate. Slovele plasate una deasupra alteia au fost denumite "litere cu scaun", iar B.P. Hasdeu le-a numit "litere columnatae".

Slovele suprascrise primesc, ca și alte tipuri de abrevieri, o titlă deasupra lor.

Cel mai frecvent sunt suprascrise slovele consonante. Literele **з**, **м** suprascrise sunt deformatе, luând forma de titlă. Literele **и**, **р** se suprascriu orizontal, căpătând de asemenea formă de titlă ~ . Se mai suprascriu și literele omise din greșală la momentul scrieri și introduse ulterior.

Exemple de suprascriere simplă: suprascrierea unei litere: **В**о**Ѡ**Ѡ**Д**а; **Р**а**Ѡ**Ѡ**л**ъ, **с**Ѡ etc.; suprascrierea a două litere: **Ѡ**р**Ѡ**; **Б**Ѡ**Ѡ**Ѡ**Ѡ** etc. Litere plasate una deasupra alteia: **Ѡ** (ѠѠѠ); **Ѡ** (нашеѠ) etc. Litere scrise orizontal, care îndeplinesc rolul de titlă: **кѠ** (карн); **домниѠ** (домниаор) etc.

Scrierea mixtă. Această metodă de scriere prevede îmbinarea suprascrierii cu eliminarea unor litere din cuvântul respectiv. Drept urmare întâlnim suprascriere însoțită de contracție. **Ѡ**Ѡ (в<оѠ>в<о>Ѡ); suprascriere însoțită de suspensie: **Ѡ**ѠѠ (ѠѠѠѠ); suprascriere însoțită de contracție și suspensie: **Ѡ**Ѡ (Ѡ<Ѡ>Ѡ<Ѡрн>).

În practica de transcriere a textelor paleografice slovele suprascrise sunt incluse tacit în texte, iar cele din suspensie sunt incluse în paranteze unghiulare.

În unele ediții (*Moldova în epoca feudalismului* ș.a.) slovele suprascrise sunt incluse în paranteze rotunde, iar cele din suspensie în paranteze pătrate:

В[оѠ]ѠѠѠ, **М**[н][Ѡ][Ѡ][Ѡ](с)Ѡію etc.

Suprascrierea mixtă a fost cea mai frecventă formă de abreviere și s-a păstrat până în anii '30 ai secolului al XIX-lea.

1.6. Prescurtarea prin îmbinare (ligatură)

Această formă de scriere prescurtată prevede îmbinarea unor părți comune a două sau câtorva litere. Ea se mai numește *ligatură* și este simplă sau ornată. Ligatura simplă apare numai în contextul manuscriselor sau documentelor, iar cea ornată – în frontispiciile lor. Exemple de ligatură simplă: îmbinarea lui **A** și **B**; **I** cu **Ю** etc. Îmbinare ornată: **A** cu **Г**; **И** cu **Л**; **Л** cu **К** etc.

Abrevierea prin ligatură a trecut din textele paleografice slavo-române în manuscrisele și documentele româno-chirilice. Foarte frumoase ligaturi sunt prezente în hrisoavele din secolul al XVIII-lea din Țara Românească (*vezi anexa*).

O formă specială de îmbinare de litere este **monograma**. Ea prezintă o formă mai perfecționată a ligaturii. Acest sistem special grafic este constituit din inițiala unui cuvânt în care se abreviază unele litere din acesta, inclusiv și litere mai mici ca dimensiune față de cea inițială. Acest procedeu este caracteristic textelor solemne, titlaturii domnești din documente, monogramei domnești. Prin monogramă își înscriau numele înalte fețe bisericești.

Astfel, monograma episcopului de Rădăuți (Ѡфремъ) avea la 1614 forma:		Monograma din actul lui Mircea cel Bătrân din 27 iunie 1387 are forma (Мирча):	
---	--	--	--

În subscrierea neautografică a unor hrisoave domnești se întâlnesc abrevieri, care au la bază nu o literă, ci două (ca de exemplu în cuvântul **Воевода**, unde literele de bază sunt doi de **В**). Acest tip de subscriere se numește pseudo-monocondil (*vezi Fig. 3.1*).

Sistemul de monograme este împrumutat în paleografia slavo-română și româno-chirilică din cea bizantină. El a apărut la început în Țara Românească, iar apoi a fost preluat de acolo și în Moldova.

Scribii documentelor slavo-române în unele cazuri realizau inscripții fără a ridica instrumentul grafic de pe suport. Această scriere se numea *monocondil*. Ea dădea naștere unei scrieri greu descifrabile prin lectură directă. Dacă totuși pana era ridicată de pe suport, acest sistem se numește *pseudomonocondil*.

În manuscrisele slavo-române în formă de monocondil era grafiat cuvântul **АМІНЪ**, numele unor persoane, unor măsuri de greutate, capacitate, lungime etc.

1.7. Prescurtarea prin litere înscrise

Această metoda consta în scrierea uneia, a două sau mai multor litere într-un sistem grafic majuscul. El a fost descris pentru prima dată de Damian P.

Bogdan. Sistemul este prezent atât în manuscrise, cât și în documente slavo-române și româno-chirilice. Înscrierea unei litere în interiorul altui grafem mai mare era practică anterior în paleografia bizantină și sud-slavă. Înscrierea a două sau mai multe litere într-un singur grafem a fost inventată de scribii din Țările române. De exemplu în cuvântul $\overline{\text{CTO}}\text{E}$ ($\overline{\text{CBAT}}\text{O}\text{E}$) în **c** se încadrează **т**, **o** și **e**. Din paleografia slavo-română prescurtarea prin litere înscrise a trecut în paleografia româno-chirilică.

1.8. Prescurtarea prin semne convenționale

În manuscrisele și documentele slavo-române și româno-chirilice se întâlnesc și unele semne convenționale care prescurtează scrierea.

Semnul crucii. Atât manuscrisele cât și documentele slavo-române și româno-chirilice au drept invocatie simbolică semnul crucii – *invocatio symbolica*. Numai începând cu secolul al XVII-lea acest semn lipsește în unele documente. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea semnul crucii este numit *crucea ajută* (+).

În afară de începuturile textelor (în *incipit*), semnul crucii apare adesea și după datarea lor (*post datum*), precum și în monogramele domnești – la început și la sfârșit sub o formă specifică, ce amintește o literă glagolitică. Această formă de cruce există și în unele cărți domnești din Țara Românească, precum și la încheierea unor manuscrise. Ea este formată dintr-o hastă verticală superioară, având la bază în dreapta o buclă, din care pornește spre stânga o linie curbă ce traversează în stânga și în dreapta hasta respectivă. Această formă a crucii a fost numită de paleografi (Damian P. Bogdan) *crucea bizantină* (†). Varianta grafică respectivă a crucii bizantine lipsește în textele paleografice sud-slave și a fost preluată direct din diplomația bizantină în Țara Românească, iar de acolo și în Moldova.

Semnul crucii mai este utilizat în textele paleografice ca semn de încadrare a unor materiale sărite sau adăugate ulterior în text. El mai este folosit ca semn de includere a numerelor în text, în tabele statistice (*catastife*), foi de zestre și alte calcule pentru a marca la începutul fiecărei enumerări o nouă cantitate. Semnul crucii însoțea însemnările domnești autografice, era prezent la sfârșitul semnăturilor marilor boieri și ale altor dregători, amprentelor digitale și scrisorilor adresate domnilor. Semnul crucii mai era prezent în textele paleografice la încheierea unui rând rămas mai scurt decât celelalte și atunci când cuvântul respectiv se încheie cu litera E, precum și în datare când numărul se încheie cu același E.

Semnul crucii dispare treptat din textele paleografice din secolul XVIII, odată cu pătrunderea tot mai accentuată în societate a spiritului laic.

Alte semne: *Amprenta digitală* – era aplicat în cerneală pe zapise atunci când persoana era analfabetă, pisețul alături consemnându-i numele, în transcriere era reprezentat astfel: ⊕; **semnul de ani**, numit semnul leatului sau văletul avea forma: ⊥; **semnul jumătate** “pol”Σ, întrebuițat în paleografia româno-chirilică. De asemenea în această paleografie mai era folosit semnul **masa**□ și se adăuga după denumirea măsurii de suprafață “stânjenul”, de asemenea la sfârșitul secolului al XVIII-lea apare semnul # – **galbeni** (bani de aur).

Trecerea societății românești la epoca modernă a determinat, începând cu anii '30 ai secolului al XIX-lea, renunțarea la suprascrieri, iar apoi și la însuși alfabetul chirilic în urma marilor reforme după unirea Principatelor Române la 1859.

Test de evaluare

1. Citiți textele *planșelor anexate* (fig. 2, 3, 4) și clasificați-le după următoarele categorii: texte manuscrise; texte diplomatice; texte slavo-române și texte româno-chirilice.
2. Elaborați un tabel cu mai multe colonite în care transcrieți utilizând paranteze rotunde, pătrate și dreptunghiulare cuvintele prescurtate depistate în fiecare anexă, clasificându-le după metodele descrise în acest capitol prescurtări prin – suspensie, suprascriere, scriere mixtă, îmbinare (ligatură) etc. Comparați corelația acestor prescurtări în dependență de tipul textului: manuscris, document slavo-român, document româno-chirilic. Trageți concluzii despre evoluția pe care ați depistat-o în plan cantitativ și calitativ.
3. Încercați să elaborați monograme cu litere chirilice ale unor nume proprii după principiul descris în acest paragraf (Ex.: ЦЕФАНЪ, ВАСНАЕ, ІОАНЪ etc.).
4. Descifrați rândul inițial din anexa Fig. 3.3 (*Hrisovul lui Al. Mavrocordat* din 20 iulie 1786). În afară de ligatură, ce metode de prescurtare au mai fost utilizate în acest caz? Transcrieți acest rând și introduceți în textul de bază literele suprascrise, incluzându-le în paranteze rotunde (), literele omise în paranteze pătrate [], literele îmbinate în paranteze unghiulare < >.

§ 2. Criptogramele în paleografia slavo-română și româno-chirilică

2.1. Din istoria criptografiei

Scrierea criptată (secretă) aparține unui sistem de scriere aparte, fiind cunoscut încă din epoca antică. La baza denumirii se află cuvintele grecești *kriptos* (secret) și *graphos* (scriere). Textul urma să fie redactat după un anumit

principiu ca să devină accesibil numai destinatarului cu care exista o înțelegere prealabilă asupra modului de criptare.

Introdusă de grecii antici, criptarea a fost perfecționată de romani. Sclavul lui Cezar Tiron a inventat la ordinul împăratului un sistem criptic, care se aseamăna mult cu stenografia, pe care o cunoaștem astăzi. Semnele inventate de Tiron sunt cunoscute sub denumirea de *caractere tironiene*.

Pe parcursul evului mediu criptografia s-a aflat în declin. Abia în 1499 a fost scrisă (în limba latină) de Iohann Trithemusa din Spanheim prima carte consacrată criptografiei, numită *Polygraphia*. Ea includea 14 alfabete în care literele erau înlocuite cu cuvinte din rugăciuni. Din această cauză cartea a fost acuzată de magie neagră și distrusă.

Bazele criptografiei moderne au fost puse de italianul Giovanni Batista della Porta (1563), care a introdus sistemul cifrării (de la cuvântul ebraic *safar* – a numerota). Sensul acestui sistem constă în schimbarea literelor unui text prin semne convenționale sau cifre aranjate în altă ordine decât cele din alfabet. Redactarea și apoi citirea textului se efectuează cu ajutorul unei *chei*. Transpunerea textului se face în baza unor combinații de semne care modifică poziția normală a elementelor ce compun textul criptat. Substituirea constă în înlocuirea fiecărei litere din text cu un semn convențional sau cu altă literă. Prin crearea anumitor alfabete criptice literele unui cuvânt criptografiat capătă o semnificație aparte.

Grafia criptogramelor urmează scrierea din momentul respectiv și păstrează sistemul de scriere aflat atunci în uz.

2.2. Criptografia slavo-română

În paleografia slavo-română cele mai cunoscute opere criptografice sunt cele peste 70 de criptograme, create de protopsaltul Eustatie (numite de el *filtele* – din greco-bizantin *scris curat*) și incluse în *Irmologhionul* său în anii 1511-1515. Conform cercetărilor istoricului român R. Pava (*Cartea de cântece a lui Eustatie de la Putna în Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, 1962, p. 335-347) Eustatie a utilizat cinci alfabete criptice.

El a folosit litere chirilice din diferite alfabete criptice, precum și grafeme din alfabetul glagolitic. Concomitent Eustatie a creat forme ductice, inspirându-se în afară de alfabetul glagolitic și de cele grec și latin.

Cu excepția lui Eustatie, alte criptograme manuscriptice românești nu menționează numele autorului lor. Cel mai vechi text diplomatic care include o criptogramă este hrisovul lui Radu cel Mare din 25 ianuarie 1499.

Conform clasificării istoricului și paleografului Damian P. Bogdan (*Paleografia româno-slavă*, Buc., 1978, p. 279-280) criptogramele din textele paleo-

grafice româno-slave cunosc patru alfabet. Primul alfabet este constituit din litere chirilice și se numește *alfabetul tarabaric* sau *litoreic simplu*. În el se folosesc numai consoanele alfabetului chirilic din care sunt eliminate **Є**, **Ѡ**, **З** și **Ѳ**. Celelalte au următoarea cheie:

Б, В, Г, Д, Ж, З, К, Л, М, Н

Ѡ, Ш, Ч, Ц, Х, Ф, Т, Ѓ, Р, П

La criptare **Б** corespunde lui **Ѡ**, **В** lui **Ш**, **Г** lui **Ч** ș.a.m.d. Astfel cuvântul **АМНН** în formă criptată este **АРНП**. Al doilea alfabet criptic are cheie în alfabetul *grecesc*. Literele lui au fost transferate de Eustatie în litere chirilice în următoarea ordine:

А, В, Г, Д, К, Л, М, Р, С, Т, У,

Ѡ, Н, З, S, П, О, З, Ц, Ѡ, Ѳ, Х

În textele criptate cu acest alfabet celelalte litere din alfabetul chirilic și-au păstrat valoarea fonetică inițială.

Al treilea alfabet este cifric. În el literele se exprimă prin valoarea lor numerică. Cele fără valoare cifrică își păstrează valoarea lor fonetică normală. Într-o variantă a acestui alfabet un grafem poate avea la bază două sau câteva cifre: **ДА** (4+1) = **Є** (5); **ВМ** = **В** și **Н** ș.a.m.d. În altă variantă ordinea literelor este redactă prin cuvinte ce exprimă ordinea literelor-numere ce formează cuvântul. Se arată apoi acțiunile ce trebuie făcute cu grafemele cifrate pentru ca să se obțină litera dorită. Acest cifru apare pe o inscripție din *Tetraevangheliarul din 1537* (pe care îl redăm în traducere): “la început a patruzecă (cifră) se află lângă prima, iar la mijloc o sută la prima se adună cu a patra și la sfârșit de jur împrejur stăpânește a zecea cu o sută și cu a cincea”. (Astfel, 40 – **М**, 1 – **А**, 100 – **Р**, 10 – **І**, 5 – **Є**. Deci cuvântul cifrat este *Mardarie*). Al patrulea alfabet criptic este format din cel de al doilea alfabet criptic *grecesc* în care însă uneori **Є** = **Н**, iar **М** și **Ѡ** își păstrează valoarea fonetică inițială.

Din textele paleografice slavo-române sistemul criptat a fost preluat de manuscrisele și documentele româno-chirilice.

2.3. Criptografia româno-chirilică

Cea mai veche criptogramă româno-chirilică nedescifrată până acum este cea din *Psaltirea Șcheiană*, fiindcă literele chirilice sunt scrise numai pe jumătate și sunt amestecate cu grafeme din alfabetele străine. Mai mulți cercetători consideră că criptograma respectivă ar purta data cu 26 octombrie 1514.

Criptogramele au fost folosite pe larg în corespondența diplomatică din secolele XVII-XVIII. Este cunoscută corespondența domnului C. Brâncoveanu

cu țarul Rusiei Petru I și cu generalul austriac Veterani. Mai multe criptograme sunt incluse în jurnalul lui C. Brâncoveanu *Însemnări de taină*, păstrat până în prezent. O vastă corespondență cifrată a întreținut în anii '30 ai sec. XVIII starostele de Soroca Anastasie Lupu cu autoritățile ruse din Kiev. În texte criptice corespondau domnii fanarioți cu reprezentanții lor la Poartă.

Criptogramele au fost folosite în corespondența membrilor societății secrete grecești *Eteria* și a participanților la revoluțiile din 1821 și 1848 (corespondența lui N. Bălcescu cu I. Ghica) etc.

Conform opiniei paleografului Emil Vârtosu, criptogramele românești pot fi clasificate după conținut în monastice și diplomatice (politice). În secolele XVIII-XIX scrierea criptică monastică își pierde importanța, cedând celei laice, cu conținut politic.

Test de evaluare

1. Alcătuiți un tabel cu alfabetul chirilic. Realizați o criptogramă simplă a textului *Гказание въкатцѣ о молдавскихъ господарехъ*, procedând la inversarea ordinii de citire a literelor (citire de la coadă): $\Psi - \text{А}$; $\Upsilon - \text{Б}$; $\text{З} - \text{В}$; $\text{Ф} - \text{Г}$; $\text{Ю} - \text{Д}$; $\text{А} - \text{Е}$; $\text{К} - \text{Ж}$; $\text{Ж} - \text{К}$ ș.a.m.d.
2. Criptografați la alegere o frază din anexă (*Fig. 3.2*), folosind primul alfabet criptic slavo-român, descris de Damian P. Bogdan.
3. Criptografați o frază din anexă (*Fig. 3.3*), utilizând sistemul de criptare prin cifre din alfabetul chirilic.
4. Criptografați numele Dumneavoastră și localitatea de baștină.

§ 3. Literele-cifre în paleografia slavo-română și româno-chirilică

3.1. Valoarea numerică a literelor

Ca și în paleografia greacă și latină în cea slavă valorile numerice sunt exprimate de asemenea prin litere. În acest caz literele (slopele) alfabetului chirilic îndeplinesc un rol dublu: de litere și de cifre (slope-cifre). Aceste slope-cifre mai erau numite de unii scribi "cifre bisericești", deoarece cel mai frecvent au persistat în scrierea ecleziastică. În acest sens rolul cifrelor îl îndeplinesc 25 de slope din alfabetul chirilic, care provin din alfabetul grecesc; А , В , Г , Д , Е , З , И ($\dot{\text{И}}$), К , Л , М , Н , О , П , Р , С , Т , У (OU), Ф , Х , У , Ф , С . Slovele chirilice Ч și Ц cu timpul au înlocuit numeralele de origine greacă Ϛ (κόρρα) și ϛ (sampi). Deci, de tot 28 de slope-cifre erau distribuite câte 9 pe următoarele

grupe: unitățile – 1-9; zecile – 10-90; sutele – 100-900. Fiecare slovă-cifră era marcată grafic cu o titlă (~), ceea ce indica rolul ei de număr, adică transformarea literelor în cifre. Titla era aplicată și unei grupe de cifre ce indicau un număr complex. În paleografia româno-chirilică, odată cu creșterea necesității de simplificare a scrisului s-a aplicat pentru un număr complex o singură titlă, mai ales în secolele XVIII-XIX.

Slovele-cifre, care urmează ordinea alfabetului grecesc au următoarea ordine atât în paleografia slavo-română, cât și în cea româno-chirilică:

<u>Unitățile</u>	<u>Zecile</u>	<u>Sutele</u>
а – 1	і – 10	ρ – 100
в – 2	к – 20	σ – 200
г – 3	л – 30	τ – 300
д – 4	м – 40	υ, ϑ – 400
е – 5	н – 50	φ – 500
ѕ – 6	ξ – 60	χ – 600
з – 7	ο – 70	ψ, ϗ – 700
и – 8	π – 80	ω – 800
Ѡ – 9	ч – 90	ц – 900

Unitățile, zecile și sutele sunt reprezentate astfel prin câte o slovă-cifră. Numerele între 11-19 au o slovă-cifră de valoarea unităților pusă înaintea slovei-cifre, reprezentând pe zece:

αι – 11; βι – 12; γι – 13; δι – 14; ει – 15; ςι – 16; ζι – 17; ηι – 18; Ѡι – 19.

Pentru numerele 21-99 zecile se scriu înaintea unităților:

κα – 21; κβ – 22; λγ – 33; λδ – 44; πε – 55; ξς – 66; οз – 77; πи – 88; чѠ – 99.

Numerele cuprinse între 101-999 au înainte litera-cifră reprezentând sutele, iar zecile și unitățile urmează regulile menționate mai sus:

ραι – 111; σκβ – 222; τλγ – 333; ϑδ – 404; φνε – 555; χξς – 666; ψοз – 777; ωπп – 888; цчѠ – 999.

Pentru valorile numerice de ordinul miilor se folosesc aceleași slove-cifre, numai că ele au în față un semn special (✕), care indică valoarea de mie. Exemplu:

✕а – 1000; ✕в – 2000; ✕г – 3000; ✕д – 4000; ✕е – 5000; ✕ѕ – 6000; ✕з – 7000; ✕и – 8000; ✕Ѡ – 9000; ✕βι – 12000; ✕κα – 21000 etc.

Exemple de cifre de ordinul miilor, sutelor, zecilor și unităților:

✕ραι – 10111; ✕λγτλγ – 33333; ✕φνε – 500055; ✕ωπп – 800088; ✕ѠдѠ – 9909.

3.2. Datarea textelor paleografice

Pentru descifrarea unor date din textele chirilice este necesară cunoașterea elementelor cronologiei. De obicei textele diplomatice au la sfârșit data cronologică a actului (*datum*).

Data cronologică, în afară de elementele principale – anul, luna, ziua, mai poate conține și elemente secundare: indictionul, crugul soarelui, crugul lunii, temelia, cheia Paștilor etc. Uneori documentele sunt datate prin cuvinte, sau prin slove-cifre amestecate cu cuvinte (**3 mie S·O**, adică șapte mii șazizeci și nouă).

Până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea marea majoritate a textelor paleografice din Țările române erau datate “de la facerea lumii” (“ab origine mundi”). În paleografia româno-chirilică se numea această datare “vălet” (de la slavonescul, “вѣтъ” – în anul). Anul “de la facerea lumii” începea la 1 septembrie. Unii istorici – C.C. Giurescu ș.a. – consideră că în Moldova stilul de 1 septembrie s-a încetățenit din timpul domniei lui Petru Șchiopul (1574 cu întreruperi – 1591). Pentru a găsi și anul erei noastre este necesar de a scădea din cel indicat în text cifra 5508, când data este situată între 1 ianuarie – 31 august și 5509, când data este situată între 1 septembrie – 31 decembrie. Din secolul al XVIII-lea scrierea româno-chirilică abandonează, treptat, datarea după facerea lumii (calendarul liturgic) și trece la datarea “de la nașterea lui Hristos”, indicată cu slove-cifre.

Textele scrise în cancelaria domnească în limba latină (și destinat relațiilor politice externe) foloseau datarea după era noastră – “anno domini”, iar începutul anului era considerat 1 ianuarie.

Elementele secundare ale datării sunt: *indictionul* bizantin – perioadă de 15 ani, care are la bază o origine fiscală, care începe cu anul 313 d.Hr. (indictionul I – a. 328); *crugul soarelui* reprezintă o perioadă de 28 ani: *crugul lunii*, de 19 ani, începe cu 3 ani înainte de crugul soarelui; *temelia* arată vârsta lumii la 1 martie; cheia Paștilor este o perioadă cronologică de 532 ani etc. În manuscrisele slavo-române și româno-chirilice s-au păstrat calcule referitoare la determinarea datelor anuale a sărbătorilor bisericești.

Slovele-cifre sunt folosite și în scopuri economice: în calcule financiare, gospodărești, comerciale, pentru redarea diferitor măsuri etc.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea slovele-cifre sunt înlocuite tot mai des cu cifre arabe.

Aceste cifre, aduse în Europa de arabi în secolul al X-lea, probabil din India, s-au generalizat pe continentul european în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

În Țările române datarea cu cifre arabe apare în secolul al XVI-lea. Ea devine destul de frecventă în secolul al XVIII-lea. În prima jumătate a secolului

al XIX-lea sistemul de scriere cu litere-cifre rămâne numai în mediul ecleziastic. Literele (slovele) cifre iese definitiv din uz odată cu trecerea de la alfabetul chirilic scrisul româno-latin la mijlocul secolului al XIX-lea.

Test de evaluare

1. Scrieți cu slove-cifre următorii ani: 1475; 1989; 1999; 2002.
Transformați acești ani în date “de la facerea lumii”.
2. Efectuați următoarea operație aritmetică, utilizând slovele-cifre:
 $5321-425+3474 = ?$
3. Descifrați din planșa anexată (Fig. 3.2, *Letopisețul de la Bistrița*) datele Cronologice din text. Transformați datele “de la facerea lumi” în date de la nașterea lui Hristos.
4. Calculați indictionul pentru anul 2003.

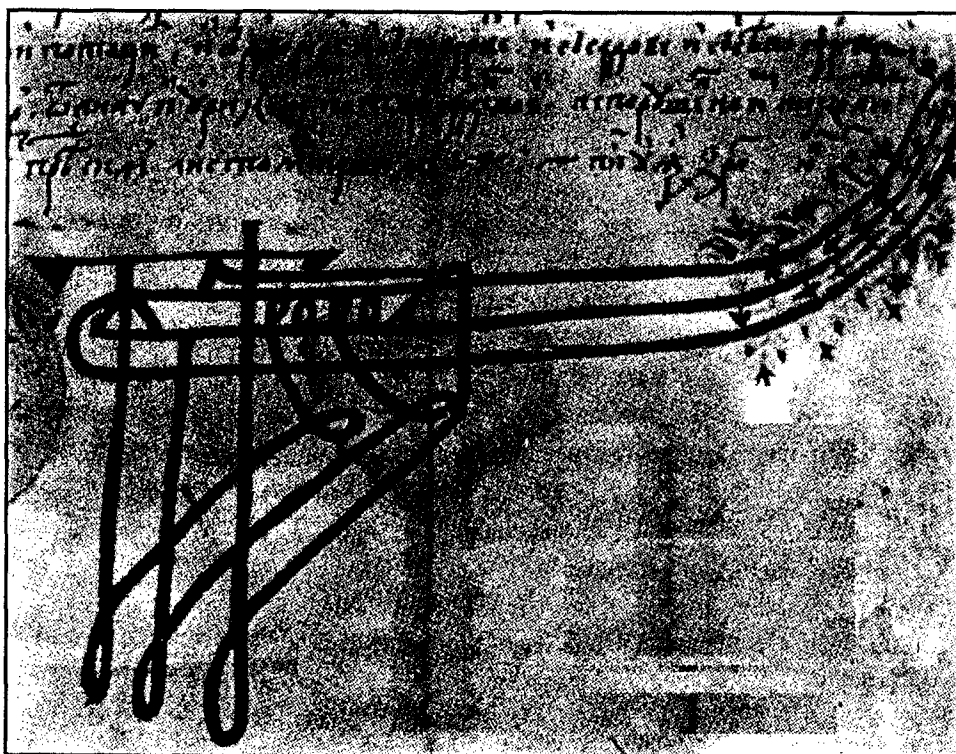

Fig. 3.1. 1622, iunie 1. Pseudomonocodil în act de la domnul Moldovei Ștefan Tomșa al II-lea.

(Reprod. după: Bogdan D., *Paleografia...*).

ісрѣщити и пришесть въ волюе. и по то
 ланіи ѿво мнѣ га. и прѣтаси и пастрѣ
 мѣ да вѣснн снѣго бога на вѣ волю
 в негомѣ то исптѣ вола ісѣ стѣ фань
 во вола. мзлѣ нѣ мца и три пѣ ан.
 блатно жетѣ мнѣ в нн дѣ гнѣ іо бога
 во вола в мѣстѣ ансіон земансѣ вѣт мн
 нон. на мѣстѣ орѣтѣ в ацін на мѣстѣ лу
 ісѣ а та ка снѣ оу стѣ рѣ на оу рѣ на. и пѣ амѣ
 пріидѣ сѣ радѣ оу ла во вола. по вѣ ан мѣ ка
 лу гѣ рѣ. и мѣ пѣ мѣ ма ісѣ н мѣ на снѣ дѣ
 по та цѣ рѣ сѣ в сѣ са го. по у мо ли пѣ а бо га
 на во вола. ісѣ мѣ ісѣ ісѣ у мо ле ніе мѣ. ісѣ
 ісѣ да сѣ сѣ мнѣ ісѣ радѣ оу ла во вола. по
 мѣ жѣ е стѣ хрѣ іа нѣ нѣ пле мѣ ннцн. ісѣ
 шѣ мѣ ісѣ нн мнѣ ісѣ гѣ рѣ тн. ісѣ мѣ ісѣ оу
 мо ле ніе ісѣ ка лу гѣ рѣ. ісѣ ісѣ а бо га во вола
 в нн дѣ то лнко оу мо ле ніе. ісѣ во вола дѣ во
 рн вола ісѣ го ма ісѣ мнѣ ісѣ. ісѣ ісѣ ко бо ла сѣ
 пнѣ ісѣ а бо га во вола по ісѣ н сѣ рѣ до ра до у ла во
 ла сѣ вѣ тѣ мнѣ во нн мнѣ оу ла сѣ. ісѣ ісѣ
 ісѣ ісѣ нн сѣ ка до ра жн мнѣ вѣ вѣ нн. ісѣ оу
 по стѣ ісѣ нн оу ла сѣ. ісѣ ісѣ а бо га во вола
 ісѣ ісѣ ісѣ оу мо ле ніе. ісѣ ісѣ ісѣ. ісѣ ісѣ оу

Fig. 3.2. 1591-1600. Letopisețul anonim al Moldovei (de la Bistrița).
 (Reprod. după: Bogdan D., *Paleografia...*).

Nr. Crt.	UNITAȚI SLOVA: VALOAREA CIFRA REA	ZECI SLOVA: VALOAREA CIFRA REA	NUMERE DE LA 11 - 99	NUMERE DE LA 21 - 99	SUTE SLOVA: VALOAREA CIFRA REA	NUMERE PÎNĂ LA 999	Mii	NUMERE DE ORDINUL MILIOR, SUTELOR, ZECILOR ȘI UNITĂȚILOR
1.	$\tilde{A} = 1$	$\tilde{I} = 10$	$\tilde{A}\tilde{I} = 11$	$\tilde{K}\tilde{A} = 21$	$\tilde{P} = 100$	$\tilde{P}\tilde{A}\tilde{I} = 111$	$\tilde{A} = 1000$	$\tilde{I}\tilde{P}\tilde{A}\tilde{I} = 10111$
2.	$\tilde{B} = 2$	$\tilde{K} = 20$	$\tilde{B}\tilde{I} = 12$	$\tilde{K}\tilde{B} = 22$	$\tilde{C} = 200$	$\tilde{C}\tilde{K}\tilde{B} = 222$	$\tilde{B} = 2000$	$\tilde{K}\tilde{B}\tilde{C}\tilde{K}\tilde{B} = 22222$
3.	$\tilde{C} = 3$	$\tilde{L} = 30$	$\tilde{C}\tilde{I} = 13$	$\tilde{L}\tilde{I} = 33$	$\tilde{M} = 300$	$\tilde{M}\tilde{L}\tilde{I} = 333$	$\tilde{C} = 3000$	$\tilde{L}\tilde{I}\tilde{M}\tilde{L}\tilde{I} = 33333$
4.	$\tilde{D} = 4$	$\tilde{M} = 40$	$\tilde{D}\tilde{I} = 14$	$\tilde{M}\tilde{A} = 44$	$\tilde{Y}_8 = 400$ <small>OT</small>	$\tilde{Y}_8\tilde{A} = 404$	$\tilde{D} = 4000$	$\tilde{M}\tilde{A}\tilde{Y}_8\tilde{A} = 44404$
5.	$\tilde{E} = 5$	$\tilde{N} = 50$	$\tilde{E}\tilde{I} = 15$	$\tilde{N}\tilde{E} = 55$	$\tilde{F} = 500$	$\tilde{F}\tilde{N}\tilde{E} = 555$	$\tilde{E} = 5000$	$\tilde{F}\tilde{N}\tilde{E} = 500055$
6.	$\tilde{S} = 6$	$\tilde{Z} = 60$	$\tilde{S}\tilde{I} = 16$	$\tilde{Z}\tilde{S} = 66$	$\tilde{X} = 600$	$\tilde{X}\tilde{Z}\tilde{S} = 666$	$\tilde{S} = 6000$	$\tilde{Z}\tilde{S} = 60006$
7.	$\tilde{Z} = 7$	$\tilde{O} = 70$	$\tilde{Z}\tilde{I} = 17$	$\tilde{O}\tilde{Z} = 77$	$\tilde{P}\tilde{S} = 700$	$\tilde{P}\tilde{O}\tilde{Z} = 777$	$\tilde{Z} = 7000$	$\tilde{P}\tilde{S} = 7700$
8.	$\tilde{H} = 8$	$\tilde{P} = 80$	$\tilde{H}\tilde{I} = 18$	$\tilde{P}\tilde{H} = 88$	$\tilde{O}\tilde{P} = 800$	$\tilde{O}\tilde{P}\tilde{H} = 888$	$\tilde{H} = 8000$	$\tilde{O}\tilde{P}\tilde{H} = 800088$
9.	$\tilde{O} = 9$	$\tilde{C} = 90$	$\tilde{O}\tilde{I} = 19$	$\tilde{C}\tilde{O} = 99$	$\tilde{C} = 900$	$\tilde{C}\tilde{C}\tilde{O} = 999$	$\tilde{O} = 9000$	$\tilde{C}\tilde{C}\tilde{O} = 9909$

Fig. 3.6. Slovele-cifre și valoarea lor în cifre arabe.

(Reprod. după: Edroiu N., *Paleografia*, p. 67).